

УДК 343.161.1

Роман Грицаєнко,*аспірант кафедри судустрою, прокуратури та адвокатури
Львівського університету бізнесу та права*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИСЯЖНИХ В УМОВАХ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена визначенню та аналізу структурних елементів правового статусу присяжних, насамперед їхніх прав та обов'язків. Особлива увага приділяється питанню забезпечення незалежності присяжних як основного принципу їхнього статусу. Автор також досліджує тенденції удосконалення правового статусу присяжних, зосереджуючи увагу на доцільності впровадження класичної моделі суду присяжних.

Ключові слова: правовий статус, права, обов'язки, незалежність, присяжні.

Постановка проблеми. Кримінальним процесуальним кодексом 2012 року була передбачена можливість здійснення кримінального провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за скоєння яких передбачено довічне позбавлення волі, колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Модель суду присяжних, запроваджена в Україні, викликає чимало дискусій в юридичній науці, а також низку проблем на практиці, що, відповідно, ставить питання про потребу удосконалення правового статусу присяжних та, зокрема, про підвищення ефективності суду присяжних.

Ступінь розробленості проблеми. Питаннями правового статусу присяжних у вітчизняній науці займалися ряд науковців, серед яких І. Р. Волоско, І. Є. Словська, А. А. Солодков, Л. Р. Шувальська, котрі дійшли висновку про необхідність внесення змін до чинного законодавства з метою удосконалення правового регулювання статусу присяжних засідателів, однак не завжди вітчизняні науковці надають власні пропозиції з цієї проблематики.

Мета статті. У межах цієї статті ставимо собі за мету проаналізувати не лише основні складники правового статусу присяжних за чинним законодавством, але й простежити основні тенденції стосовно його удосконалення, з огляду на проекти законів щодо суду присяжних в Україні, а також узагальнити наукові думки з даного питання.

Виклад основного матеріалу. На жаль, у юридичній науці відсутнє єдине усталене визначення категорії «правовий статус»

та є різні підходи до виокремлення, відповідно, його структурних елементів. У своїй науковій статті «Методологічні засади визначення змісту правового статусу суду» Д. Баронін наводить цілий ряд дефініцій поняття «правовий статус» і доходить логічного висновку, що у науці наявні неоднозначні дефініції власне категорії правового статусу та її змісту. Однак, проаналізувавши все їх розмаїття, науковець виділяє два основні підходи. На думку прихильників першого підходу, правовий статус – це комплексна категорія, яка складається із сукупності різних «елементів», об'єднаних тим, що вони характеризують становище людини в суспільстві. Представники іншого підходу (наприклад, М. В. Вітрук, В. А. Кучинський, Г. В. Мальцев, М. С. Строгович), які підтримують концепцію стадійного існування суб'єктивного права, під правовим статусом розуміють певну стадію в розвитку суб'єктивного права, проміжну ланку між правоздатністю та конкретними суб'єктивними правами [1, с. 317].

У колективній монографії, присвяченій правовому статусу носіїв судової влади, статус суб'єкта визначають як певну сукупність його соціальних можливостей, обсяг і характер яких залежить від тієї ролі, соціальної функції, яку виконує він у суспільстві [2, с. 7].

Цікавим є розуміння правового статусу, запропоноване О. А. Лукашевою, яка чітко вказує лише на два елементи – права й обов'язки – та категорично заперечує можливість включення до правового статусу будь-яких інших. Вона обґрунтовує свою думку тим, що низку додаткових елементів слід вважати або передумовами правового статусу, або елементами, похідними від основних (так, відповідальність є вторинною

щодо обов'язків, без обов'язків немає відповідальності), або категоріями, які виходять далеко за межі правового статусу (наприклад, система гарантій) [3, с. 92]. Ми підтримуємо думку тих науковців, які розглядають юридичну відповідальність як обов'язок особи зазнати покарання за порушення закону [4, с. 266], адже відповідальність – це наслідок, що настає в разі невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків. Слід звернути увагу на те, що така концепція єдності прав та обов'язків під час визначення змісту правового статусу певного суб'єкта є досить поширеною в юридичній науці та поділяється більшістю науковців [5, с. 373; 6, с. 100; 7, с. 366].

Виходячи з того, що «правовий статус» вказує на місце суб'єкта в системі правовідносин, що характеризується, передусім, його правами й обов'язками [8, с. 13], правовий статус присяжних належить до різновиду спеціальних правових статусів, пов'язаний зі здійсненням правосуддя. Спеціальний статус доповнює або обмежує загальний правовий статус, тобто коректує його. Для спеціального правового статусу характерна наявність спеціальних прав і обов'язків. З огляду на відсутність у юридичній науці єдиного підходу до визначення структурних елементів правового статусу, у своєму дисертаційному дослідженні С. О. Іваницький вирішив дослідити «правовий статус народного засідателя» крізь призму таких його елементів: а) права; б) обов'язки; в) правосуб'єктність; г) гарантії діяльності народного засідателя [10].

Беручи до уваги різноманітні підходи до розуміння змісту та структури правового статусу особи загалом та судді зокрема, проводячи певну аналогію із присяжним, тобто особою, що залучається до здійснення правосуддя у визначених законом випадках, до основних елементів правового статусу присяжного, на нашу думку, варто віднести:

– права присяжного як вид та міру можливої, чітко передбаченої законом поведінки особи, що в законодавчо установленому порядку залучається до здійснення правосуддя в складі суду. На особу, що здійснює правосуддя, набувши статусу присяжного, поширюються вимоги ч. 2 ст. 19 Конституції України, відповідно до якої вона зобов'язана діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; – обов'язки присяжного. Виходячи з того, що «метою інституту обов'язків є задоволення суспільних інтересів загалом, а також інтересів інших осіб, включаючи і самого зобов'язаного суб'єкта...» [11, с. 15], обов'язки присяжного можна визначити як вид і міру належної поведінки

особи, що здійснює судочинство, спрямованої на досягнення цілей правосуддя.

Процесуальні права і обов'язки присяжного передбачено ст. 386 КПК України. Принципове значення для визначення правового статусу присяжного також має ч. 2 статті 383 КПК України, де зазначено, що усі питання, пов'язані із судовим розглядом, крім того, що передбачено ч. 3 ст. 331 КПК України, судді і присяжні вирішують спільно. Це законодавче положення дає можливість зробити два важливі висновки стосовно правового статусу присяжних у вітчизняній судовій системі.

По-перше, в нашій країні законодавчо передбачена спільна судова колегія, де професійні судді разом із журі присяжних вирішують питання і вини особи, і визначення міри покарання. Водночас варто згадати, що «Концепцією вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» (2006 р.) передбачалося відокремлення функцій присяжних від функцій професійного судді. Планувалося, що присяжні вирішуватимуть у своєму вердикті лише питання юридичного факту, а професійний суддя на основі вердикту присяжних і норм кримінального права ухвалюватиме вирок, на зразок англо-американської моделі присяжних.

По-друге, зміст статті 383 КПК України вказує на процесуальну рівність присяжних та професійних суддів, окрім певного винятку – розгляду питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Єдність колегії професійних суддів та присяжних по-різному оцінюється в юридичній науці. У зв'язку з цим лунають думки про втрату інститутом суду присяжних за континентальною моделлю своєї суті, а відповідно, висловлюються пропозиції щодо доцільності ліквідувати цей інститут.

Континентальна модель суду присяжних характеризується спільною колегією присяжних та професійних суддів, відповідно, її головною вадою є відсутність самостійності, незалежності присяжних, можливість впливу професійних суддів на них. Дослідники даної проблематики зазначають, що особливої уваги потребує належне забезпечення гарантій незалежності та недоторканності присяжного, що є невід'ємною ознакою правової держави та

однією з фундаментальних засад демократичного суспільства, які встановлюються з метою забезпечення й дії в країні принципу верховенства права та права осіб на справедливе правосуддя [14, с. 376]. Відповідно до ст. 48 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», незалежність полягає у відсутності будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання у діяльність судді, а відповідно, й присяжного. Тому втручання у діяльність судді та присяжного щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом. Однак вітчизняні науковці застерігають, що в законодавстві та на практиці майже відсутні гарантії захисту присяжних від незаконного впливу на них [15, с. 252; 16, с. 211].

У юридичній науці звертають увагу на недосконалість чинного кримінально-процесуального законодавства, зазначаючи, що незалежність присяжних нівельована статтею 391 КПК України, яка визначила порядок наради і голосування в суді присяжних, встановивши фактично підконтрольність присяжних головуючому судді [17], у зв'язку з чим «існує ризик перетворення суду присяжних на суто формальний інститут без реальних важелів впливу на прийняття рішень» [18, с. 45]. Аналізуючи положення статей 383 та 391 КПК України, Ю. В. Лисюк доходить висновку, що їх зміст дає чітко зрозуміти, що «...професійний суддя має повне право впливати на думку та рішення присяжних» [19, с. 203]. З огляду на це, передбачена чинним законодавством України спільна колегія професійних суддів та присяжних піддається критиці та робиться висновок про доцільність запровадження суду присяжних у його класичній моделі, коли присяжні виносять лише вердикт про винність чи невинуватість особи, а професійні судді вирішують питання міри покарання. Адже впроваджена вітчизняна модель суду присяжних спотворює реалізацію конституційного принципу участі народу в здійсненні правосуддя.

У цьому контексті варто навести зарубіжний досвід. Взірцем континентальної моделі суду присяжних є французька модель. Відповідно до статті 356 КПК Франції суд та журі радяться, потім голосують письмово за допомогою окремих і послідовних бюлетенів спочатку стосовно основного факту, потім стосовно обтяжуючих обставин, стосовно другорядних питань, стосовно правових підстав звільнення або пом'якшення покарання. Тобто після колективного усного обговорення справи всі члени суду присяжних (як професійні, так і журі) приступають до письмового, таємного та індивідуального голосування

з огляду на своє внутрішнє переконання, як того вимагає закон. На нашу думку, така процедура голосування та прийняття рішення більшою мірою сприяє забезпеченню незалежності присяжних від професійних суддів.

Нещодавно в Україні були підготовлені два законопроекти: 1. «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку розгляду кримінальних проваджень колегіально судом та судом присяжних» (реєстр. № 7022), поданий Кабінетом Міністрів України, та 2. «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення функціонування суду присяжних в Україні» (реєстр. № 7022-1).

Їх системний аналіз дає змогу визначити певні спільні риси, а також проаналізувати, яким шляхом швидше за все удосконаливатиметься інститут присяжних в Україні та які заходи передбачені для забезпечення незалежності присяжних від можливого впливу, тиску з боку професійних суддів.

Обидва законопроекти пропонують розмежування функції колегії присяжних та професійних суддів. Відповідно, присяжні вирішуватимуть у своєму вердикті лише питання юридичного факту, а професійний суддя на основі вердикту присяжних і норм кримінального права постановлятиме вирок. Такий підхід кардинально відрізняється від моделі функціонування суду присяжних за нормами чинного кримінально-процесуального законодавства.

Висновки

І в юридичній науці, і в проектах законів стосовно удосконалення інституту суду присяжних простежуються тенденції до зміни моделі суду присяжних в Україні з континентальної на класичну англо-американську, що, у свою чергу, значно вплине на правовий статус присяжних, насамперед щодо забезпечення їх незалежності від професійних суддів, а також обмежить ряд питань, із приводу яких вони висловлюються: встановлення питань факту, а не права.

Список використаних джерел:

1. Баронін Д. Б. Методологічні засади визначення змісту правового статусу суду. Актуальні проблеми держави і права. 2014. С. 315-322.
2. Москвич Л. М. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) : монографія / Л.М. Москвич, С.О. Іваницький, І.О. Русанова ; за заг. ред. І. Є. Марочкина. Х. : Фінн, 2009. 488 с.
3. Права человека : учебник для вузов / отв. ред. Е.А. Лукашева. М. : НОРМА, 2001. 522 с.

4. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. М.: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 360 с.
5. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов / под ред. В. С. Нерсесянца. М.: НОРМА, 2001. 832 с.
6. Котюк В.І. Теорія права. Курс лекцій: навч. посібник. К.: Вентурі, 1996. 422 с.
7. Оніщенко Н. М., Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2008. 604 с.
8. Якимчук Н. Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз. Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. – № 3. С. 111-116.
9. Щерба В. М. Щодо прав та гарантій присяжного в кримінальному судочинстві України. Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». 2013. № 4. С. 195-201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2013_4_36
10. Іваницький С. О. Формування складу народних засідателів у судочинстві України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура»; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2006.
11. Юрчак І. Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Міністерство внутрішніх справ України, Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 21 с.
12. Словська І. Є. Проблеми оптимізації правового статусу присяжних як реалізації конституційної засади судочинства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Випуск 33. Том 2. – С. 131-134.
13. Волоско І. Р. Процесуальний статус присяжного у кримінальному провадженні України. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. – № 7. – С. 201-207.
14. Нешик Т. Актуальні питання формування та затвердження списків присяжних в Україні. Національний юридичний журнал: теорія і практика. – 2014, май. – С. 84–89.
15. Мартіросян А. Г. Правосуддя за КПК 2012 року: міф чи реальність. Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 250-252.
16. Гловюк І. В. Діяльність суду присяжних в Україні за КПК 2012 року: окремі організаційні та процесуальні аспекти. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 209-213.
17. Оверчук С. В. Становлення інституту присяжних в умовах набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2(6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12osvpkku.pdf>
18. Скрябін О. М., Тонне Н. Д. Суд присяжних за новим Кримінально-процесуальним кодексом України. Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 72. – С. 400-406. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_72_59.
19. Лисюк Ю. В. Суд присяжних в Україні: шляхи до відродження. Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 1. – С. 200-204.
20. Культенко О. В., Улюшев Б. М. Потенційні проблеми впровадження інституту присяжних на прикладі правової системи України. Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 334-340.

Стаття посвячена определению и анализу структурных элементов правового статуса присяжных, прежде всего их прав и обязанностей. Особое внимание уделяется вопросу обеспечения независимости присяжных как основного принципа их статуса. Автор также исследует тенденции совершенствования правового статуса присяжных, сосредоточивая внимание на целесообразности внедрения классической модели суда присяжных.

Ключевые слова: правовой статус, права, обязанности, независимость, присяжные.

The article is devoted to the definition and analysis of the structural elements of the legal status of jurors, first of all, their rights and duties. Particular attention is paid to the issue of ensuring the independence of the jury as the main principle of their status. The author also studies trends in improving the legal status of jurors, focusing on the feasibility of introducing a classical model of jury trials.

Key words: legal status, rights, duties, independence, jury.